

Viktualieföreningens hus

(gamla brandstationen)

Före 1864 fick inga handelsbodar finnas i Mölndal, eftersom Kvarnbyn inte hade stadsrättigheter. Trots förbudet fanns det dock handelsbodar i Kvarnbyn, men varupriserna var höga på grund av riskerna för handlarna. Man kringgick förbudet genom att 1859 bilda en kooperativ förening, Mölndals Viktualieförening. Det överskott som rörelsen gav, skulle användas till bidrag för uppförande av en ny, egen kyrka samt för uppförande och underhållande av nya, tidsenliga skolor, ett sjukhus och en matinrättning. Det var Mölndals fabriksägare som bildade föreningen, och med hot om avsked tvingade de sina arbetare att bli medlemmar.

1866 lät föreningen uppföra detta tegelhus som affärslokal. Tomten köptes av Korndals AB för 5.000 riksdaler, men egentligen tillhörde tomten Kvarnbyn och förblev Kvarnbyns egen-

dom. Köpeskillingen lämnades aldrig tillbaka. Disponenten på Korndals AB, D.O. Francke, kom att bli den ledande mannen inom föreningen, och när bolaget gick i konkurs 1892 drogs föreningen med i fallet. 1893 övertog Fässbergs kommun föreningens tillgångar, betalade medlemmarnas tillgodohavanden och avvecklade rörelsen.

Från år 1904 inrymdes den kooperativa föreningen Reforms butik i huset.

Urmakare Carlström hade sitt första urmakeri i byggnaden.

1935 byggdes huset om till brandstation och tre garageportar sattes in i undervåningen. 1955 var den nya brandstationen färdig. Fram till 1984 användes byggnaden som garage för polisbilar. År 1993 togs garageportarna bort och den gamla fasaden mot torget återskapades.

Gamla torget och Gamla stadshuset

Jämsides med och norr om Kråkan gick under 1800-talen en annan lid, den så kallade Stockevägen. Där dessa vägar löpte samman bildades en större öppen plats - Mölndals torg. Denna torgplats har sedermera utvidgats. Vårt första belägg för torghandel är från 1861, och detta trånga, långsmala torg var Mölndals salutorg fram till 1925. Fisketorget, den så kallade "Feskeflöten", låg intill Forsebron och på andra sidan av Mölndalsån.

År 1904-1905 uppfördes denna byggnad av Mölndals Kvarnby, d.v.s. "vattenverksägarna". Den kallades då **Mölndals samlingshus. 1912 såldes den till Fässbergs kommun**, och sedan fick samlingshuset heta **Kommunalhuset**. 1934 beslöt Drätselkammaren att byggnaden skulle heta **Stadshuset** och att den rikt skiftande träfasaden skulle överdragas med puts. I huset

inrymdes polisvakt, restaurationslokal (krog), affärer, stora salen och "Kommunalsalen". Huset har inrymt apotek och Mölndals förvaltningar. I stadshusets stora sal har anordnats boxningsmatcher, brottningsmatcher, biograf-föreställningar (biografen Lorry), revyer och föreläsningar.

Med tiden blev förvaltningarna trångbodda och utspridda på flera ställen. **Ett nytt stadshus byggdes vid Göteborgsvägen, och mot slutet av år 1960 började stadens förvaltningar flytta in där.** Mölndals musikskola installerades i gamla stadshuset. Vid ungefär samma tid flyttade pastorsexpeditionen och biblioteket från området ovanför Gamla torget till nya stadshuset respektive Folkets hus. Därmed hade centrum förskjutits västerut, bort från den gamla kvarnbyn.

Götiska förbundets friskola

Samuel Norberg, som var gymnasieboktryckare i Göteborg, ägde pappersbruk i Mölndals kvarnby. Han började 1822 bygga detta skolhus. Det erbjöds Götiska förbundet tillsammans med fondmedel, som hade samlats ihop i Mölndal eller skänkts av Norberg. Förbundet tackade ja, och 1824 anställdes en lärare. Undervisningen kom igång, och den **1 december 1824 invigdes skolan**. Den kallades friskola, eftersom föräldrarna inte behövde betala skolavgift för barnen. 1824-1862 var den växelundervisnings-skola. En lärare undervisade själv 100-150 elever med hjälp av försig-komna elever (monitörer). Skolan var då småskola. 1863-1882 var skolan tvåårig realskola, 1882-1924 tvåårig högre folkskola, 1924-1925 kommunal mellanskola. 1925 flyttades eleverna till Trädgårdsskolan.

Fr.o.m. 1852 uppläts skol-lokalen för gudstjänstfirande på söndagarna. Den gamla sockenkyrkan var trång och låg långt borta.

I slutet av 1900 eller i början av 1901 flyttade församlingens pastorsexpedition in i byggnaden. Den var kvar till 1960. Sedan blev byggnaden Soabs personalkontor. 1977 flyttade Stensjöns församlings pastorsexpedition dit. Pastorsexpeditionen var kvar fram till november 1986, då man flyttade över till Stensjökyrkan. Mölndals bibliotek har en gång i tiden inrymts på vinden, och här i huset fick hembygdsföreningen lagra sina första museiföremål.

1847 uppfördes i vinkel med stenhuset en tvåvånings träbyggnad som slöjdskola. Den inrymde lärarbostad och två skolsalar. 1926-1959 var Mölndals stadsbibliotek inrymt i byggnaden, som nu är riven.

Vid skolan fanns en skylt, som talade om hur tungt lass en häst resp. två hästar fick draga uppför Kråkliden.

KULTURMINNE SKYDDAT ENLIGT LAG.

Skylt 129 - Mölndals museum

Platsen för Mölndals första pappersbruk

Kvarnarna var den första verksamheten vid Mölndalsfallen, men **1653 anlades här Mölndals första pappersbruk** av bokbindaren och bokhandlaren Thomas Kuhn. Under krigsåren på 1650-talet stod bruket stundom stilla, och 1661 övertog hans änka Elisabeth anläggningen. Kronobagaren Joachim Marcus utnyttjade från och med 1670-talet en del av vattenkraften till sin mjölkvarn, och pappersbrukets stampverk användes år 1690 såsom klädesstamp. Papperstillverkningen hade upphört.

1736 tillkom Mölndals Pappersbruk längre ned vid strömmen, mitt för Götiska förbundets skola. Esbjörn Schiller anlade detta handpappersbruk, som en tid var det största i Sverige. 1763 fick Mölndals pappersbruk en medtävlare. Då anlade en boktryckare från Göteborg, Johan Georg Lange, Korndals pappersbruk nere på Papyrus nuvarande fabriksområde. Bägge pappersbruken

övertogs med tiden av gymnasieboktryckaren Samuel Norberg. Han avvecklade Schillers pappersbruk, Mölndals gamla pappersbruk, och samlade tillverkningen nere vid Korndal.

Mendel Elias Delbanco övertog kvarnfallet där Schillers pappersbruk hade legat. **Här längst ned i Kråkliden startade 1827 Delbancos oljeslageri**, senare ombildat till Svenska Oljeslageriaktiebolaget - Soab. Företaget drivs fortfarande, men sedan 1960-talet tillverkas inte längre linolja utan enbart kemiska produkter.

Mölndal har blivit mest känt för mjölkvarnar, pappersbruk och oljeslagerier. Dessutom har det funnits sågkvarnar, bresiljekvarnar, kritkvarnar, ett krutbruk, klädesstampar, spinnerier, väverier och därutöver lax- och ålfiske. Klädesstamparna stampade tjockt vadmalstyg, så att det blev tunnare och mindre luftigt.

Mölndals kvarnfall och Kvarnfallet 24

Namnet Mölndal nämns första gången 1396. Mölna är det gamla ordet för vattendriven kvarn, och Mölndal betyder kvarndalen. Redan på medeltiden fanns det alltså kvarnar i Mölndal. Området kring Mölndalsfallen var under senare tider indelat i kvarnfall, från Kvarnfallet 1 till 32. Detta är Kvarnfallet 24.

1783 nämns Olof Mattssons eller Anders Mattssons kvarn, som låg på denna plats. I början av 1800-talet hade den två par stenar. **Kvarnen var byggd av trä, men revs i slutet av 1850-talet och återuppbyggdes av sten.** Det var då den nuvarande byggnaden tillkom. Kvarnen hade ett mer än fem meter högt vattenhjul av trä och två par stenar. Kvarnägaren Pål Wilhelm Nyman sålde emellertid kvarnen 1881. År 1883 förvärvades den av Korndals AB (pappersbruket). Tillsammans med byggnaderna ovanför i liden bildade den Götafors Sulfitfabrik. 1894 gjordes sulfitfabriken om till

bomullsspinneriet Götafors. Den gamla kvarnen användes som ångpannecentral och senare som elcentral. På senare år har ett kvarnverk ånyo satts in i byggnaden. **Den återinvigdes såsom kvarn 24/4 1994.**

Mangårdsbyggnaden låg på andra sidan liden, mitt för kvarnen, tillsammans med stall, fähus, lada och visthus. 1836 lät kvarnägaren M N Nyman efter en eldsvåda uppföra en ny manbyggnad. Huset bestod av botten- och vindsvåning med frontespis. Taket var brutet och tegeltäckt. Väggarerna var brädklädda och målade med oljefärg. Huset liknade alltså Kvarnbygårdens vita manbyggnad. Omkring 1890 var det ångkök för Mölndals Viktualieförening. Senare blev det disponentbostad för Götafors AB. Huset revs omkring 1980.

Kvarnbyggnaden är den sista, som är kvar vid Mölndals ström.

BYGGNADSMINNE

Sulfitfabriken Götafors

På denna tomt låg tidigare två kvarnar, Kvarnfallen 22 och 23. År 1827 anlades på den nedersta tomten ett handpappersbruk, som fick heta Göthafors Pappersbruk. Det drevs av ett vattenhjul, och byggnaderna var uppförda av timmer.

1857 inköpte det nybildade Mölndals Spinneri AB pappersbruket och kvarnen ovanför. Byggnaderna revs, och i stället **uppfördes den nuvarande höga tegelbyggnaden**. När den stod under tak gick bolaget i konkurs. Byggnaden stod därefter tom i drygt 10 år.

1870 inköpte fabrikör **Francke byggnaden, som brann för första gången 1873. Den återinreddes och inrättades senare till sulfitfabrik.** Finhackad furuflis kokades i stora kokare tillsammans med svavelsyrligt vatten. På detta sätt framställdes pappersmassa, och massan forslades ned till pappersbruket på en liten järnväg i själva forsen. Svavelsyrligt vatten tillverkades i

syratornen Sodom och Gomorra. Rester av Gomorra ingår i övre delen av byggnaderna på andra sidan liden. Tack vare broar mellan husen kunde man lätt nå dessa byggnader från Götafors.

1892 gick bolaget i konkurs. Marcus Wallenberg inköpte fabrikerna, och Götafors gjordes om till bomullsspinneri.

Götafors AB bildades 1894 och förvärvades 1916 av Sveriges Förenade Trikåfabriker. 1925 brann byggnaden. Den återinreddes inte som bomullsspinneri, utan när tillverkningen kom i gång 1927 var Götafors en trikåfabrik. Det förblev den till nedläggningen 1971. Soab övertog så småningom byggnaden, inredde kontor och hyrde ut övriga utrymmen. Byggnaden brann för tredje gången 1986 och återinreddes några år därefter som kontor.

Handpappersbruket Lilla Götafors

På denna tomt låg tidigare en mjölkvarn, Nils Nilssons kvarn eller Kvarnfallet 20.

1848-1849 anlades emellertid på denna tomt ett handpappersbruk (papperet tillverkades hantverksmässigt). Bruket kallades Lidfors Pappersbruk eller Lilla Götafors. 1851 brann anläggningen jämte kvarnen ovanför och ett boningshus.

Bruket byggdes återigen upp av trä, men efter ett tjugotal år var det så anfrätt av röta, att det måste rivas. I stället byggdes den **nuvarande tegelbyggnaden**, som alltså **har uppförts omkring 1870**. Byggnaden hade på den tiden en mjölkvarn både ovanför och nedanför sig. Det var mycket trångt.

Här tillverkades papper in på 1800-talet, men 1883 såldes byggnaden till Korndal

(pappersbrukets föregångare) för vattenkraftens skull. Efter Korndals konkurs 1892 köpte fabrikör Schmidt, på spinneriet Carlsberg, byggnaden år 1893. Vattenkraften från detta kvarnfall hjälpte till att driva Carlsberg som låg ovanför.

Huset kallades även ”Skjorta”, eftersom man därinne har sytt skjortor.

Ett annat namn är ”Forshallen”. I denna lokal har anordnats dans, brottnings- och boxningsmatcher. Yrkesskolans elektriker, verkstads- och finmekaniker har fått utbildning här. Huset har inrymt en tapetfabrik och därför kallas det ännu i dag för tapetfabriken. Lions har använt byggnaden som lagerlokal. Senare inrättades en fiskodling i det forna handpappersbruket.

Bomullsspinneriet Carlsberg och Ahlafors

Denna fabriksbyggnad är byggd över tre kvarnfallstomter, Kvarnfallen 16, 17 och 18.

Den nedersta, Kvarnfallet 18, köptes av Carl Fredrik Schmidt och C F Andersson, som 1855 fick lagfart på halva kvarnfallet och 1856 på resten. Vid denna tid revs mjölkvarnen, och i stället uppfördes **bomullsspinneriet Carlsberg** av sten. Då tillkom således nedersta delen av den nuvarande fabrikslängan. C F Anderssons dotter gifte sig med fabriksbokhållaren S J Forsell. Anderssons hälft övergick till dottern, och Forsell blev fabriksägare. Bägge delägarnas villor finns kvar. De ligger utmed Royens gata på var sin sida om Åldermansgatan.

Vid Kvarnfallen 16 och 17 ovanför Carlsberg fanns Mariebergs bresiljefabrik. Här maldes rött bresiljeträ till färgpulver. **1901 förvärvades bresiljefabriken av Ahlafors Nya Spinneri AB. När Schmidt den yngre dog 1916 köpte Ahlafors även Carlsberg nedanför.** Hela fabrikslängan var

därmed förenad under samma ägare. Fabriken kallades dock länge "Schmidts". Från Royens gata gick en gångtunnel - "Schmidts smutt" - genom fabriken, och en gångbro ledde över Mölndalsfallen till Kråkan. Ahlafors hade väveri, färgeri och appretur i byggnaden. Under krigsåren avvecklades dock verksamheten.

1942 köpte Rosenbergs färgeri byggnaden. Eftersom företaget bara behövde en mindre del av byggnaden, har fabriken alltsedan dess varit industrihotell. Den brann i februari 1948. Färgeridelen var oskadad men för övrigt återstod endast murarna. Vid återuppbyggnaden moderniserades fasaden men gångtunneln återskapades inte. Rosenbergs färgeri var igång 1982 ut. År 1986 brann färgeridelen. De kvarstående murarna revs. Utrymmet jämte den gamla fabriksgården används nu till parkeringsplats.

Kvarnbygården

Detta är mangårdsbyggnaderna till Kvarnfallet 21, Arvid Olssons kvarn eller ”Royens kvarn”.

På 1780-talet invandrade tre bröder Roy från Stirling i Skottland och bosatte sig i Göteborg. 1803 köpte John Roy Kvarnfallet 21 i Mölndals Kvarnby. Här lät han uppföra **träbyggnaden år 1805**, och familjen flyttade in 1807. Sonen Charles Roy den äldre övertog kvarnrörelsen och blev byålderman. Efter honom är Åldermansgatan uppkallad. När han skulle gifta sig, lät han uppföra **tegelbyggnaden** åt sig och sin hustru. Detta var **på 1840-talet**. **I början av 1850-talet lät han uppföra en stor hästskoformad ladugård av tegel.** Från gårdsplanen ledde ”Royens trappor” ned till kvarnen vid Götaforsliden.

Kvarnen såldes och revs i början av 1900-talet. Den siste av släkten Roy, Charles Roy den yngre, dog 1935.

1936 köpte Mölndals Hembygdsförening den gamla

kvarngården, där föreningens samlingar alltsedan dess har förevisats. Gården ägdes fram till 1962 av stiftelsen Kvarnbygården. Då övertog Mölndals stad gården.

I ladugården inrymdes en ved- och kolhandel, Mölndals Bränsle AB. Byggnaden brann 1969, och murarna revs några år senare. Därefter bebyggdes inte tomten utan användes som parkeringsplats.

Tegelhuset från 1840-talet har förutom bostäder inrymt skomakeri, skolbespisning (under första världskriget), fotoateljé, mjölkaffär, bageri och tvättstuga.

Utrymmen i träbyggnaden var mellan 1937 och 1977 upplåtna åt föreningar samt barn- och ungdomsverksamhet. Sedan 1977 förfogar Mölndals Hembygdsförening över hela gården.

Grevedämmets skola

1859 beslöt socknens kommunalmän att tre fasta skolor skulle byggas: en i Kärra, en i Fässbergs by och en i Mölndal (Kvarnbyn). I augusti 1861 började man bygga skolhuset vid Grevedämnet.

Skolan togs i bruk i oktober

1862 men invigdes först sommaren 1863. Den store nykterhetskämpen Peter Wieselgren förrättade invigningen. Han var nämligen domprost i Göteborg och även kyrkoherde i Fässberg.

I skolan fanns **fyra lärosalar**, som vardera rymde 60 elever. Här kunde alltså **240 barn** undervisas samtidigt. Två lärare och två lärarinnor var anställda. De hade sina tjänstebostäder i övervåningen. Skolan hade två vestibuler och två ingångsdörrar - en på framsidan och en på baksidan - den ena avsedd för flickorna och den andra för gossarna.

Över ingångsdörren står valspråket "WARDE LJUS", hämtat ur Bibelns skapelseberättelse. Innebörden är här att skolan skall verka för folkupplysningen. Lagg märke till den förnämliga tegelarkitekturen och den noggranna symmetrin.

Även uthuslängan var före ombyggnaderna symmetrisk.

Redan 1863 fanns i den en kokinrättning, där middagsmat lagades åt de fattigaste skolbarnen.

1949 inköpte Mölndals stad sex militärbaracker. En av dem uppfördes här och användes som kök, matsal och gymnastiksal.

Grevedämmets skola var igång fram till 1972, då Lackarebäcksskolan tillkom och övertog skolbarnen från detta område. Byggnaden blev sedan lokal för ett flertal föreningar och senare ungdomsgård.

Gamla sjukhuset

1859 bildades Mölndals Viktualieförening, en kooperativ förening, som till billigt pris skulle skaffa matvaror till sina medlemmar. Överskottet skulle användas till bidrag för uppförande och underhåll av bland annat ett sjukhus.

Omkring 1870 uppfördes Mölndals Viktualieförenings sjukhus, som även skulle vara barnbördshus. Byggekostnaden var 30.000 riksdaler och antalet sängar var 28. I sjukhuset bodde en sjuksköterska, som avlönades av föreningen med 530 kronor om året. På uppdrag av byns läkare skulle hon utan ersättning hjälpa sjuka föreningsmedlemmar. Landstinget ville dock inte bevilja Mölndal några pengar, varför sjukhuset mestadels stod obegagnat. En tid uppläts en sal åt IOGT.

Viktualieföreningen avvecklades i början av 1890-talet, men 1886 beviljade landstinget ett årligt anslag. Tack vare dessa pengar från landstinget, bidrag från Viktualieföreningen och

anslag från Fässbergs kommun fick sjukstugan sin förste läkare, doktor Knut Belfrage. Sjukstugan skulle ta emot patienter från Askims och Sävedalens härader. Antalet vårdplatser blev emellertid aldrig fler än 24. **År 1924 stod det nya lasarettet vid Göteborgsvägen färdigt**, och den gamla sjukstugan tömdes. En tid bodde "brackegubbar" (män från ett ålderdomshem) i huset.

1934 flyttade polisen in i undervåningen. Socialkontoret och exekutionsväsendet tog hand om övervåningen, men så småningom blev poliserna ensamma i huset. 1984 flyttade de till det nya polishuset. Därefter började huset byggas om till museum.

Från 1987 fram till 2002 fanns Mölndals museum i lokalerna. Efter detta har privata intressen övertagit fastigheten.